

Экономика, жұмыспен қамту, әлеуметтік сала, білім беру және кадрларды даярлау саласындағы кеңейтілген саяси мақсаттарды қолдауға бағытталған ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӘСІПТІК БАҒДАР БЕРУ

Қазақстанда кәсіби бағдар беру ұлттық деңгейде нормативтік құқықтық актілерде және саяси риторикада «әлеуметтік кәсіби бағдар беру» (Халықты жұмыспен қамту туралы Заң) ретінде анықталған. Тәжірибелік қолдануда, ереже бойынша, «кәсіптік бағдарлау» термині Білім туралы Заңға сәйкес қолданылады.

Институционалдық әлеует

Кәсіптік бағдар беру келесі заңнама шеңберінде анықталады және реттеледі.

«Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңында (2016 ж.) Кәсіптік бағдарлау әлеуметтік қорғау мен жұмыссыздықты төмендетуге бағытталған еңбек нарығы саясатының белсенді бағыттарының бірі болып табылады және Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі (ЕХӘҚМ) мен кәсіптік бағдар беру саласындағы мемлекеттік жұмыспен қамту қызметтерінің (жұмыспен қамту орталықтары) өкілеттіктерін анықтайды деп айтылған. Кәсіптік бағдар беру дегеніміз: «кәсіптік білім, білік, жеке қызығушылықтары мен еңбек нарығының қажеттіліктерін ескере отырып, мамандық таңдауда, кәсіпті өзгертуде және біліктілікті арттыруда практикалық көмек көрсетуге бағытталған өзара байланысты іс-шаралар жиынтығы» деп анықталады.

Еңбек министрінің бұйрығымен бекітілген әлеуметтік-кәсіптік бағдар беру қағидалары (2016 ж.) кәсіптік бағдар беруді жүзеге асырудағы аймақтық мемлекеттік және жеке агенттіктердің рөлдерін, міндеттері мен ынтымақтастығын сипаттайды. Білім туралы Заңында (2020 ж. 7 шілдесінде жаңартылған) кәсіптік бағдар беру студенттерге кәсіби қызығушылықтарына, жеке қабілеттері мен психофизиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес мамандықты және оқу орнын еркін және саналы түрде таңдай алатындай етіп ақпараттық-консультациялық көмек көрсету процесі ретінде айқындалған. Кәсіптік бағдар беруді жүзеге асыру туралы қосымша толық ақпарат заңмен қарастырылмаған. Алайда, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің No150 бұйрығымен бекітілген (2018 жылғы 19 желтоқсан және 2019 жылдың сәуірінде жаңартылған) орта білім беру ұйымдары оқушыларының кәсіби бағыттылығын диагностикалау және анықтау бойынша әдістемелік ұсыныстарда орта білім беру ұйымдарындағы кәсіптік бағдар беру процестеріне диагностика жасау, кәсіптік бағдарлау туралы ұсыныстар бар. Бұл құжатта бесінші сыныптан бастап орта мектеп жүйесіндегі рөлдерді бөлу үдерісі мен нұсқаулары берілген. Бұл үдеріске кәсіптер мен дәрістер туралы ақпарат беру, дағдылар мен икемділіктерді бағалау үшін диагностикалық тестілер жүргізу, мансап мәселелері бойынша кеңес беру мен ұсыныстар жасау қызметтері кіреді. Құжатта орта білім беру жүйесінен тыс кәсіптік бағдар беру жүйесіне қатысушылармен ынтымақтастық механизмдері белгіленбеген.

МІНДЕТТЕМЕЛЕР

Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі (ЕХӘҚМ): Білім және ғылым министрлігінің келісімімен әлеуметтік және кәсіптік бағдар беру қағидаларын әзірлеу және бекіту.

Білім және ғылым министрлігі (БҒМ): білім және ғылым саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлеу және жүзеге асыру және білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру бойынша күш-жігерді үйлестіру.

«Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы: техникалық және кәсіптік білім беру саласын дамыту, білім беру мекемелері мен жұмыс берушілер арасындағы әлеуметтік серіктестікті дамыту.

Министрліктер жанындағы аналитикалық орталықтары ұсынатын әдістемелік қолдау: Еңбек ресурстарын дамыту орталығы (ЕХӘҚМ) «Талап» ұйымын жұмысына бағытталды (негізгі мәтінді қараңыз).

АЙМАҚТЫҚ ДЕҢГЕЙ

Аймақтық билік органдары (әкімдіктер), арнайы құрылған білім және жұмыспен қамту бөлімдері: кәсіптік бағдар беру жұмыстарын аймақтық деңгейде ұйымдастырады.

«Атамекен» аймақтық кәсіпкерлер палаталары: аймақтық деңгейде Ұлттық кәсіпкерлер палатасының функцияларын жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасында білім беру және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (бұдан әрі - «Мемлекеттік бағдарлама») кәсіптік бағдар беруде бірыңғай тәсілдің жоқтығын мойындайды және бұл міндет негізінен техникалық және кәсіптік білім беру (ТКББ), сондай-ақ жоғары білім берушілерімен жарнама акциясы түрінде жүзеге асырылатындығын растайды. Кәсіптік бағдар берудің жеткіліксіздігі экономикалық өсу мен еңбек өнімділігінің драйвері ретінде қарастырылатын ТКББ-ға жастардың төмен түсуінің себептерінің бірі ретінде көрсетілген. Бұл мәселені шешу үшін мемлекеттік бағдарлама ТКББ колледждерінде кәсіптік бағдар беруді жүзеге асыруға әдістемелік қолдау жүктелген Республикалық кәсіптік бағдар беру және мансап орталығын құруды қарастырады. «Мамандықтар навигаторы» мобильді қосымшасы барлық аймақтарда қол жетімді болады, бұл үміткерлерге болашақ мамандығын таңдауға көмектеседі. Барлық мемлекеттік ТКББ колледждерінде түлектердің кәсіби біліктілігін арттыру бойынша арнайы жеке бағдарламаларын құруға көмектесетін Мансап және кәсіптік бағдар беру орталықтары құрылады. Орталықты дамытуға жауапты мекеме ретінде «Талап» мемлекеттік емес акционерлік қоғамы тағайындалды (бұрынғы атауы - «Кәсіпқор»). Алайда, Covid-19 дағдарысы басталғаннан кейін бұл тапсырма екінші деңгейге ысырылды және қаржылық ресурстар бөлінбей тоқтап қалды.

Соңғы бірнеше жылда кәсіптік бағдар беру ТКББ жүйесінде білім мен кәсіпті ілгерілетуге бағытталған. Кәсіби бағдарлаудың әлсіздігі жастар арасында ТКББ жүйесіне аз түсу факторларының бірі ретінде келтірілген. Үкімет, дұрыс іске асырылған кәсіптік бағдар беру жұмыстары білім беруді сұраныс жағына бағыттандырып, нәтижесінде кәсіптік-техникалық мамандықтар мен ТКББ жүйесіне түсетін жастардың көбеюіне әкеледі деп санайды. Кәсіби-техникалық қызметті танымал ету үшін (мемлекеттік бағдарламаға сәйкес) оқытудың бастапқы кезеңінде кәсіптік бағдарлау жүйесі енгізіліп, кең ауқымды PR-акциялар өткізілмек. Мақсатты топтар - жоғары сынып оқушылары және ересек жұмыс іздеушілер. Кәсіптік бағдар беруді бесінші сыныптан бастау жөніндегі әдістемелік ұсыныстарға қарамастан, көп жағдайда кәсіптік бағдар беру мектеп деңгейінде тоғызыншы (негізгі орта білім, содан кейін оқушылар ТКББ траекториясын таңдай алады) және он бірінші сыныптарға (жалпы орта білім) жүзеге асырылады.

Үйлестіру және ынтымақтастық. Нормативті-құқықтық актілерде кәсіптік бағдар беру жүйесіндегі әр түрлі субъектілердің рөлі анықталып, бөлінген. Ұлттық деңгейде кәсіптік бағдарлау қызметтері Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі (ЕХӘҚМ) мен Білім және ғылым министрліктерімен (БҒМ) жүзеге асырылады. Аймақтық және жергілікті деңгейде кәсіптік бағдар беруді жергілікті билік орындары, жұмыспен қамтудың мемлекеттік қызметтері (жұмыспен қамту орталықтары) және орта мектептер ұйымдастырады. Орта мектептерде кәсіптік бағдарлау қызметтері жұмыспен қамту орталықтарымен, білім беру ұйымдарымен (орта мектептер, ТКББ мекемелері мен ЖОО) жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен және жеке провайдерлермен бірлесе отырып ұсынылады. Кәсіптік-техникалық білім беру мекемелері мен университеттер ең алдымен жабдықтаушы, ұсыныс жасаушылар болып табылады. Жұмыс берушілердің қатысуын «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы (ҰКП) және оның Өңірлік кәсіпкерлер палаталары (ӨКП) үйлестіреді. ҰКП және ӨКП жергілікті кәсіпорындармен, ұйымдармен өзара әрекеттесуді жеңілдетеді және жұмыс күшіне сұраныс туралы ақпарат береді.

МІНДЕТТЕМЕЛЕР

ЖЕРГІЛІКТІ ДЕҢГЕЙ

Қалалар мен аудандар әкімдіктері жергілікті деңгейде кәсіптік бағдар беруді ұйымдастырады (облыстар / қалалар, аудандар, ауылдар, ауылдық жерлер және т.б.).

Халықты жұмыспен қамту орталықтары (жұмыспен қамту орталықтары) еңбек нарығы, жұмыс орындары, білім беру және оқыту, мемлекеттік және әлеуметтік шаралар, жұмыспен қамту бағдарламалары туралы жалпыланған ақпарат ұсынады. Олар кәсіптік кеңес береді, жұмыс іздеушілерді жеке және физиологиялық ерекшеліктеріне, дағдыларына, біліктілігі мен қызығушылықтарына сүйене отырып қолдайды; сонымен қатар қолайлы мамандық пен жұмыс таңдауда көмек көрсетеді.

Орта мектептер оқушыларға кәсіптік бағдар беру қызметін ұсынады. ТЖКБ және жоғары білім беру қызметтері н жеткізушілер ұсыныс береді және білім беру мен оқыту мүмкіндіктері туралы әңгімелесу үшін мектептерге бару арқылы кәсіптік кеңеспен бөлісуге қатысады. ТЖКБ провайдерлерінің міндеті - еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтарды насихаттау және жарнамалау.

Жұмыс берушілер кәсіптік бағдар беру саласына әлеуметтік серіктестік арқылы үлес қосады. Жеке провайдерлер, ҰЕҰ және азаматтық қоғам ұйымдары кәсіптік бағдарлау тестілері, мансап және еңбек нарығы туралы ақпарат, мансаптық өсу және мансаптық кеңес беру сияқты қызметтерді ұсынады.

Кәсіптік бағдар беру мәдениеті туралы айтатын болсақ, жоғары биліктен кәсіптік бағдар беруді жүзеге асыруды жетілдіруге саяси қолдау бар (Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына жыл сайынғы Жолдауы). Онда кәсіптік бағдар берудің оқу процесіндегі маңыздылығы атап көрсетілді. Кәсіптік бағдар беру еңбек нарығында білім берудің сұранысына негізделген әдісті жылжыту құралы ретінде қарастырылады. Еңбек нарығында техникалық мамандарға сұраныс жоғары, алайда, оны білім беру жүйесі қанағаттандыра алмауда. Мүдделі тараптар кәсіптік бағдар берудің маңыздылығын және оны жүзеге асыру үшін ынтымақтастық, міндеттердің нақты үйлестірілуі мен қаржыландырудың қажеттілігін түсінеді.

Жергілікті деңгейде күш-жігерді үйлестіру. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары кәсіптік бағдар беру іс-шараларын жүзеге асыру үшін ӨКП, орта мектептер және жоғары оқу орындарымен ынтымақтастықта болады. Нұр-Сұлтандағы ӨКП уақытының шамамен 30% -ын кәсіптік бағдар беру сабақтарын ұйымдастыруға арнайды. Кейбір аймақтарда ӨКП жұмыспен қамту орталықтарымен жасалған меморандум және әкімдікпен, кәсіподақтар орталығы мен басқа да ӨКП-мен жасалған қалалық келісім аясында жұмыс істейді. Жоғарыда аталған шараларды жүзеге асыру үшін ӨКП-да арнайы бөлімше құрылды (әлеуметтік блок немесе адами капиталды дамыту блогы деп аталады). Бұл ынтымақтастық жергілікті билік пен ӨКП -на ресурстармен алмасып, бір-бірінің ұйымдастырушылық құзыреттерін оңтайлы пайдалануға мүмкіндік береді.

Кәсіптік бағдар беруді енгізу жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жастардың жұмыспен қамтылуын және ТКББ оқу орындарына түсуін арттыру жөніндегі күш-жігерімен тығыз байланысты. Білім берудің жергілікті атқарушы органдары, жалпы білім беретін мектептер, жұмыспен қамту орталықтары, ТКББ және ӨКП үнемі бос орындар жәрмеңкесін, ашық есік күндерін өткізеді, сондай-ақ орта мектеп оқушылары мен олардың ата-аналары үшін белгілі бір мамандықтар мен жұмыс перспективалары туралы презентациялар өткізеді. Жәрмеңкелер жергілікті жұмыспен қамту және кәсіптік оқыту мүмкіндіктері туралы ақпарат беретін орын ретінде пайдаланылады. Бұл әрекеттер жергілікті деңгейде жүзеге асырылады. Олардың сапалы және дұрыс бағытта іске асырылуы жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, ӨКП-да, мектептерде және басқа ұйымдардағы жеке тұлғалар мен олардың ішкі уәжіне өте тәуелді. Мысалы, Алматы облыстық әкімдігі Талдықорған қаласында аймақтағы барлық жастар қызметтері мен ұйымдарын біріктіретін орталықтандырылған жастар орталығын құру туралы бастама көтерді. Жастар орталығы бос орындар жәрмеңкесін ұйымдастырып тұрады (Covid-19 пандемиясы кезінде онлайн режимінде өткізіледі). Бұл мысалды Қызылорда және Павлодар облыстарының әкімдіктері қайталады. ТКББ және ЖОО студенттері үшін кәсіптік бағдар беру қағидаларымен рәсімделмеген мансаптық орталықтар арқылы жүзеге асырылады. Кәсіби кеңес беру орталықтарының сапасы мен тиімділігі қолда бар ресурстарға байланысты (ұйымдық, қаржылық және жеке).

Бағалау тәжірибесі. Мектептегі кәсіптік бағдар берудің тиімділігі мектептен кейінгі оқушының жоғары оқу орындарына қабылдануы туралы уәкілеттілік арқылы, кейін ТКББ мен жоғары оқу орындарын бітіргеннен кейін жұмысқа орналасу деңгейі арқылы бақыланады. Білім беру жүйесінің статистикасы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі жүргізетін Ұлттық білім беру базасы арқылы жинақталады. Бұл мәліметтер базасы басқа мемлекеттік ақпараттық жүйелермен (мысалы, еңбек нарығының ақпараттық жүйесі) өзара тексеру және мәліметтермен алмасу үшін біріктірілген. Мәліметтерді әр түрлі деңгейдегі білім беру мекемелері енгізеді. Жеке кәсіптік бағдар беруші мекемелер мен білім беру орталықтары кәсіптік бағдар беруді бағалау және талдау үшін қосымша бөлек күш салуда. Оның бірі - EDTECH халықаралық білім беру орталығы «Kasip Test» деп аталатын кәсіби онлайн-диагностикалық құралдың көмегімен 2014-2019 жылдары жиналған орта мектеп

КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУ МӘДЕНИЕТІ

Кәсіби бағдар берудегі ұйымдастырушылық деңгейдегі негізгі ой білікті жұмыс күшінің қол жетімділігін және саланың қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз ету болып табылады. Еңбек нарығында техникалық және кәсіби дағдылары бар мамандар жетіспейді, ал ТКББ-ны жоғарылату Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау, ҰКП, ӨКП және жұмыспен қамту орталықтары ұсынатын кәсіптік бағдар берудің басым бөлігі болып табылады.

Кәсіби бағдар беру сәтті жүзеге асуы үшін, оқушылар, ересектерге де сапалы кәсіптік бағдар беруді әділетті және әділ қамтуды қамтамасыз ету үшін кәсіптік бағдар беру актерлерінің арасында және жауапкершілік пен ынтымақтастық мәдениеті болуы қажет.

Қазіргі уақытта жергілікті деңгейде ынтымақтастықтың белгілі бір мәдениеті бар, бұған жергілікті атқарушы билік пен ӨКП арасындағы ынтымақтастық дәлел.

түлектері туралы мәліметтерді қолдана отырып бағалау жұмыстарын жүргізген. Олардың нәтижелері бойынша респонденттердің 13% -ы қосымша білім беру бағытын таңдамағанын, ал респонденттердің 10%-ы пәндердің үйлесімсіз конфигурацияларын таңдағанын көрсетті. EDTECH мәліметтері бойынша орта мектепті бітірушілердің 70% -на болашақ мамандығын таңдау қиынға соғады. EDTECH 2001 жылдан бастап жұмыс істейді және оқушыларға ұлттық қорытынды емтихандарға (Ұлттық бірыңғай тестілеу және кешенді тестілеу) дайындалуға көмек береді. EDTECH, сонымен қатар, оқушыларға және ересектерге кәсіби бағдар беру және кәсіби диагностика мен оқыту қызметтерін ұсынады.

КБ практиктеріне арналған үлгілік біліктілік талаптары. Кәсіптік бағдар беру жоғары оқу орындарындағы формальды білім беру шеңберінде мамандық ретінде оқытылмайды. Бірақ кәсіптік бағдармен байланысты модульдерді келесі мамандықтарда табуға болады: Педагогика және психология, әлеуметтану және әлеуметтік педагогика. Жеке секторда кәсіптік бағдар беру жұмыстарын HR мамандары атқарады деп күтілуде. Алайда, орта білім беру жүйесінде кәсіптік бағдар беру бойынша кадрларды іріктеу немесе тағайындау туралы сөз болғанда, оларға қойылатын біліктілік талаптары әр түрлі және икемді болып келеді (яғни кәсіптік бағдар беру саласында біліктілік пен біліміне қатысты арнайы талаптар қойылмайды). Мансапты дамыту бойынша кеңес беру сапасы адамдардың жеке міндеттемелері мен жауапкершіліктеріне байланысты. Мобильді жұмыспен қамту орталықтарында, психологтар ересек жұмыс іздеушілерге жеке өсу бойынша кеңес беру шеңберінде мансаптық кеңес беру қызметін де ұсынады. Назарбаев Зияткерлік мектептерінің (НЗМ) басым бағыттарының бірі - жинақталған тәжірибелерін елдің білім беру жүйесіне аудару. Бұған елдегі мұғалімдерге арналған біліктілікті арттыру курстары мен семинарларын ұйымдастыру, сондай-ақ педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттерін оқыту арқылы қол жеткізіледі. Осы бағдарлама аясында НЗМ мектеп директорларының орынбасарлары үшін жыл сайын 40 сағаттық оқыту семинарларын өткізеді. Басты назар директор орынбасарларының педагогикалық шеберліктерін арттыруға және оларды НЗМ білім беру процесінің принциптерімен таныстыруға аударылады. Бағдарлама қоғамдық пайдалы еңбек, оқушылардың патриоттық және адамгершілік тәрбиесі сияқты тақырыптарды қамтиды. 40 сағаттық бағдарламада екі сағат кәсіптік бағдар беру саласына арналған, онда НЗМ қызметкерлері осы саладағы өз тәжірибелерімен және білімімен бөліседі. Жеке провайдерлер де кәсіптік бағдар беру бойынша бейресми тренингтер өткізеді. Мысал төмендегі «Жеке әлеует» және Кәсіптік бағдар беру практиктері үшін бейресми оқыту» бөлімдерінде келтірілген.

Назарбаев Зияткерлік мектептері - бұл Қазақстан Республикасының әр облысында бір-бірден ашылған 20 мектептің желісі. Мектептер желісі 2008 жылы Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасымен құрылды. НЗМ білім беру бағдарламалары мен тәжірибелерінің заманауи модельдерін зерттеу, әзірлеу, тестілеу және масштабтау үшін эксперименталды алаң ретінде ойластырылды. Желі бастауыштан орта деңгейге дейінгі білім беру бағдарламаларын ұсынады. 2011 жылдың 19 қаңтарындағы «Назарбаев Университеті, Назарбаев Зияткерлік мектептері және Назарбаев Қорының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес, НЗМ ерекше автономдық мәртебеге ие болды. Бұл оларға білім беру мен ғылыми зерттеулерге инновациялық тәсілдерді жобалау және өнгізудегі академиялық еркіндіктің белгілі бір дәрежесін берді.

Ұйымдастырушылық әлеует

ЕХӘҚМ, БҒМ, жергілікті атқарушы органдар, жұмыспен қамту орталықтары, ҰКП немесе ӨКП-да кәсіптік бағдарлау жөніндегі қызметкердің арнайы тағайындалған лауазымы жоқ. Кәсіптік бағдар беру - бұл мамандар өздерінің әдеттегі міндеттерінен басқа қосымша алып жүріп орындайтын функцияларының бірі. Мысалы, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінде кәсіптік бағдарлау функциялары негізгі департамент сарапшысына жүктеледі (мәселен, халықты жұмыспен қамту департаменті) немесе Еңбек ресурстарын дамыту орталығына (Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі жанындағы талдау орталығы) беріледі. Әдетте, бұл еңбек нарығын және біліктілік саласын талдайтын, бірақ кәсіптік бағдар беру саласында арнайы білімі жоқ сарапшыға тапсырылады. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінде кәсіптік бағдарлау функциясы орта білім беру және кәсіптік-техникалық білім беру бөлімі арасында бөлінген, ұйым ішінде тәжірибесі мен білімі бар мамандарға беріле

бермейді. ҰҚП және ӨҚП-да кәсіптік бағдар беруді адам капиталын дамыту департаменттері мен бөлімдері жүзеге асырады. Кәсіптік бағдар беруді жүзеге асыратын қызметкерлердің көбісінің өз атқаратын жұмысы бар және сол себепті, олар кәсіби бағдар беруге тек шектеулі уақыт жұмсай алады. Әдетте, қызметкерлер қосымша функцияларды орындағаны үшін қосымша ресурстар алмайды және арнайы дайындықтан өтпейді. Мобильді жұмыспен қамту орталықтарында кәсіптік бағдар беруді, осы сала бойынша даярланған маман болмаса да, білімі жағынан психолог болып табылатын жеке өсу бойынша кеңесшілер жүзеге асырады.

Орта мектептер: Барлық орта мектептерде кәсіптік бағдар беру қызметі ұсынылады деп күтілуде, алайда, олардың барлығында арнайы тағайындалған кәсіптік бағдар беру маманы бола бермейді. Көптеген мемлекеттік мектептерде кәсіптік бағдар беруді мұғалімдер немесе әкімшілік қызметкерлері, сондай-ақ, мектеп психологтары жүзеге асырады. Білім және ғылым министрлігінің әдістемелік ұсыныстарына сәйкес мектептерде кәсіптік бағдар беру келесі қызметкерлерге жүктелген: директордың оқу ісі жөніндегі орынбасары, сынып мұғалімдері, пән мұғалімдері, кітапханашылар, элеуметтік мәселелер бойынша мұғалімдер, психологтар мен медициналық мамандар. Әдістемелік нұсқаулықта кәсіптік бағдар беру үшін жеке штат бірлігін құру қарастырылмаған; мектептер кәсіптік бағдар беруді жүзеге асырудың нақты қадамдары туралы өз бетінше шешім қабылдай алады. Жеке мектептерде, ерекше мәртебесі бар мектептерде (Назарбаев Зияткерлік мектептері) немесе жақсы ресурстарға ие мемлекеттік мектептерде кәсіптік бағдар беру үшін арнайы жауап беретін штаттық қызмет орны тағайындалған. Менеджмент деңгейінде мұны ӨҚП-мен, ТКББ колледждері және жоғары оқу орындарымен бірлесіп отырып, кәсіптік бағдар беру іс-шараларын ұйымдастыратын оқу ісі жөніндегі директордың орынбасары орындайды. Кәсіптік бағдар беру, сонымен қатар, мектеп психологтары үшін қосымша мүмкіндік болып табылады. Алайда, олардың негізгі міндеті - осал топтар студенттерімен жұмыс жасау және кәсіби бағдар беру емес, суицидтің алдын алу.

ТКББ және ЖОО: кәсіптік бағдар беру жоғары оқу орындарының қабылдау комиссиясы жұмысының ажырамас бөлігі болып табылады. Олардың негізгі қызметі - өз мамандығы бойынша оқуға ынтасы бар және жақсы дайындалған студенттерді қабылдауды қамтамасыз ету болып табылады. Кәсіптік бағдар беруді ТКББ колледждеріндегі және университеттердегі мансап орталықтары да жүзеге асырады. Олардың негізгі қызметі - жоғары курс студенттерін жұмысқа орналастыруға жағдай жасау. Білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасына сәйкес, барлық ТКББ колледждеріне 2020 жылдан бастап бітірушілердің жұмысқа орналасуын жеңілдету мақсатында кәсіптік бағдар беру орталықтарын құру міндеттелген. Жоғары оқу орындарында кәсіптік бағдар беруді жүзеге асыру сапасы ресурстардың болуына байланысты түрлі болады.

Жұмыспен қамту орталықтарына оқушыларға, ересектерге, атап айтқанда, жұмыссыздарға, оралмандарға (шетелден оралған этникалық қазақтар) және басқаларға кәсіптік бағдар беру міндеті жүктелген. Диагностикалық тестілеуден кейін жұмыспен қамту орталықтары кәсіптік оқыту, жұмысқа орналастыру және басқа да келесі қадамдарды қамтитын жұмысқа орналасу нұсқаларын немесе жұмысқа орналасу шараларын ұсынады. ТКББ және ӨҚП ұйымдары клиенттеріне өз кәсібіне бейімделуіне көмектесуге қатысады. Бұл процесс элеуметтік кәсіптік бағдар беру қағидаларында сипатталған. Жұмыспен қамту орталықтары мобильді режимде жұмыс істейді және жеке өсу жөніндегі консультанттың (психологтың) штаттық бірлігі бар, ол қажет болған жағдайда жұмыс іздеушілер мен жұмыссыз адамдарға кәсіптік бағдар беруде көмектеседі.

Жеке кәсіптік кеңес берушілер және азаматтық қоғам ұйымдары: білім беру саласында жұмыс жасайтын бірнеше жеке провайдерлер мен ҮЕҰ кәсіптік бағдар беру қызметтерін ұсынады. Олардың қызметі қаржылық ресурстарға және көбінесе ірі компаниялар беретін гранттарға

КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУ МӘДЕНИЕТІ

Жеке деңгейдегі кәсіптік бағдар берудегі басым бағыт жеке адамдардың мансаптық және өмірлік шешімдерін қолдауға бағытталған.

Студенттер, жастар мен ересектер арасында өмірлік мақсаттарды қою, мамандық табу және жұмыс орнын өзгерту кезінде қолдау көрсетуге көмектесетін қызметтерге сұраныс жоғары.

Бұл сұранысты кәсіптік бағдар берудің жеке провайдерлері, түрлі тренерлер мен психологтар қанағаттандырады.

Жеке кәсіптік бағдар беру мамандарымен сұхбат өндіріспен байланыстың жоқтығын және еңбек нарығы туралы ақпаратпен байланыстың жоқтығын көрсетеді.

байланысты (мысалы, Шеврон). Мәселен, «Bilim-Central Asia» білім беру орталығы «Шеврон» компаниясының қаржылық қолдауымен 2015-2019 жылдарға арналған орта мектеп оқушыларына кәсіптік бағдар беруді дамыту бағдарламасын жүзеге асырды. Бұл жеке жеткізушілерге де қатысты. Олар платформаны дамытуға, тестілеуге және кәсіптік бағдарлау қызметтеріне қаражат салады, бірақ оларды жүзеге асыру мемлекеттік сатып алулардан немесе гранттардан алынған қаржы ресурстарына байланысты. Мысалы, Bagdar.kz ақпараттық ресурсын Qazproftec акционерлік қоғамы әзірлеп, 2018 жылы студенттер мен ересектерге арнап жасаған. Бұл ресурс еңбек нарығы, білім беру, оқыту мүмкіндіктері және жұмыс орындарының қол жетімділігі туралы ақпараттар алу үшін бір терезе ретінде ойластырылған және кәсіптік бағдарлау бойынша бірқатар қызметтерін де ұсынады (диагностикалық тесттер мен кеңестер). Қазіргі уақытта компания ақпараттық жүйенің әрі қарайғы дамуын қолдау үшін инвестиция іздеуде. Qazproftec - бұл білім беруді зерттеу және инновациялық коммерциализацияға бағытталған жеке компания. Білім және ғылым министрлігімен және ҰКП-мен тығыз байланыста жұмыс істей отырып, ол бірегей қызметті дамытуға және мақсатты аудиторияға жетуге мүмкіндік беретін ресурстар мен ақпараттар жасайды.

Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі еңбек нарығы туралы ақпаратты шоғырландыру, талдау, болжау және ұсыну бойынша жауапты. Осы функциялардың бір бөлігі Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі жанындағы талдау орталығына, «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» акционерлік қоғамына (ЕРДО) жүктелген. ЕРДО Еңбек биржасының ақпараттық жүйесін (E-Labor немесе Eпbek.kz) басқаруға да жауапты.

E-Labor жүйесі 2018 жылы іске қосылды, оның негізгі функциясы - еңбек нарығы, бос жұмыс орындары және түйіндеменің мәліметтер базасы туралы ақпаратты қорыту. Жұмыспен қамтудың электрондық жүйесін жұмыс іздеушілер, студенттер, жұмыс берушілер және жеке жалдау агенттіктері қолдана алады. Бұл, сонымен қатар, мемлекеттік жұмыспен қамту орталықтарының жұмыс құралы болып табылады. Веб-сайтта диагностикалық тест, ал порталда тест нәтижелеріне сәйкес келетін жұмыс сілтемелері бар. Қазіргі таңда ЕРДО “Мамандықтар бойынша нұсқаулық” модулінің көмегімен E-Labor жүйесін нығайтуды жоспарлап отыр (осыған ұқсас: <https://www.bls.gov/ooh/arts-and-design/mobile/craft-and-fine-artists.htm>). Модуль негізгі кәсіптерге болжамды сұраныс, жалақының күтілетін диапазоны, лауазымдық нұсқаулық, қажетті біліктілік, жұмыс орындарының ашылуы және білім беру мүмкіндіктері туралы ақпарат береді. Сондай-ақ, мансаптық траекториялар туралы ақпарат беру жоспарланған. Мамандықтар тізімі Мамандықтардың ұлттық классификаторы негізінде жасалады. Бұл модуль, сонымен қатар, Еуропалық білім беру қорының «Кәсіптік бағдар берудегі инновациялар» есебінде сипатталған Болашақ мамандықтар атласының қорытындыларына сүйенеді. Лауазымдық міндеттер мен біліктіліктер кәсіби стандарттардан, сарапшылардың сұхбаттарынан және лауазымдық нұсқаулықтарды талдаудан алынады. Бұл жұмыс жоспарлау сатысында, ресурстар әлі бөлінбеген. Бұл кезеңде Білім және ғылым министрлігімен диалог жоқ.

Жеке әлеует

Жеке деңгейдегі кәсіптік бағдарлау мен үйлестіруді жүзеге асыру әр түрлі біліктіліктегі қызметкерлерге беріледі.

Орта мектеп практиктері: орта мектептерде кәсіптік бағдарлау функциялары қызметкерлер арасында, соның ішінде мектеп психологтарында да тапсырылған. Жоғары оқу орындары мен ТКББ-мен жұмыс жасауды қамтитын кәсіптік бағдар беру жұмысын үйлестіру және практикалық іске асыру, педагогика ғылымдарының дәрежесі бар оқытушылармен немесе әкімшілік персоналмен немесе пәндер бойынша мамандармен (IT, физика және химия) жүзеге асырылады, Олардың өндіріспен байланысы бар болса, тіпті жақсы нәтижелерге қол жеткізеді. Көбінесе, әсіресе жекеменшік мектептерде ағылшын тілі мұғалімдеріне кәсіптік бағдар беру рөлі жүктеледі, өйткені олар халықаралық университеттермен байланыс орнатып, оқушыларға оқуға түсуге көмек бере алады. Мектептерде және басқа оқу орындарында кәсіптік бағдар беретін мамандар негізінен өзін-өзі оқытумен айналысады және жұмыс істей жүріп, бейресми оқыту мүмкіндіктерін қолданып білім алады (мысалы, Назарбаев Университеті, Назарбаев Зияткерлік мектебі және жеке провайдерлер өткізетін семинарлар арқасында). Сондай-ақ, олар студенттермен және олардың қажеттіліктерімен жұмыс жасау барысында жаңа ілім-білім

жинайды. Кәсіптік бағдар беруді жүзеге асырудың сапасы көбінесе жеке тұлғаға, жеке міндеттеме мен ынтаға байланысты. Кәсіптік бағдар беру саласындағы білікті мамандар, әдетте, шетелде білім алған (Ресейде, Еуропада немесе Америкада), алайда оларды мемлекеттік мектептерде, колледждерде және университеттерде жалақы деңгейіне байланысты ұстап қалу қиынға соғады.

Назарбаев Университеті (НУ): 2020 жылы Назарбаев Университеті мектеп кеңесшілерінің кәсіби дамуын қолдау және мектеп түлектеріне болашақ кәсібін таңдауға көмектесу үшін «Мектеп оқушыларын кәсіби бағдарлау халықаралық бірлестігін» құрды. 2013 жылдан бастап қабылдау комиссиясы жыл сайын кәсіптік бағдар беру бойынша мектеп кеңесшілеріне арналған семинарлар өткізеді, олар бүкіл ел бойынша орын алады. Семинардың бастапқы мақсаты орта мектеп түлектерін кәсіптік бағдарлау бойынша кеңес берушілердің көмегімен жинау болса, кейінірек ТКББ колледждерінің және жеке кәсіптік кеңес берушілер тартылды. Семинар екі күн бойы өткізіледі. Бірінші күні - университетпен және оның бағдарламаларымен танысу (ашық есік күні). Екінші күні университетке түсу жүйесі және кәсіптік бағдар беруге байланысты тақырыптар бойынша презентациялар өткізіледі. Орта мектептер, жеке кәсіптік кеңес берушілер мен сарапшылар (оның ішінде халықаралық) өз идеяларымен және тәжірибелерімен бөліседі. Бірте-бірте семинар кәсіптік бағдарлау бойынша кеңес берушілердің осы саладағы білімдері мен тәжірибелерімен бөлісетін алаңға айналды. Семинарға қатысушылар жиі көтеретін мәселелердің бірі - Қазақстанда осы бағыттағы мәселелермен айналысатын қауымдастықтың болмауы. Осы қажеттілікке орай Университет 2020 жылы қарашада Әділет министрлігінде тіркелген «Мектеп оқушыларын кәсіби бағдарлау халықаралық бірлестігі» қоғамдық бірлестігін құрды. Қауымдастықтың мақсаттары: Қазақстаннан және басқа елдерден кәсіптік бағдар беру мамандарын біріктіру; кәсіби бағдарлау практиктері, серіктестер мен билік органдары үшін байланыс алаңын дамыту; ақпаратпен және ресурстармен алмасу; кәсіптік бағдар беру мамандарының кәсіби өсуіне арналған семинарлар, конференциялар және біліктілікті арттыру курстарын ұйымдастыру; басқа елдердің кәсіптік бағдар беру қауымдастықтарымен ынтымақтастықты кеңейту; орта мектеп оқушыларына болашақ мамандығын және университетін таңдауға көмектесу; тағылымдама бағдарламаларын ұйымдастыру; жалпы білім беретін мектеп оқушылары арасында олардың таланттары мен қабілеттерін анықтау үшін бағалау тесттерін өткізу.

Кәсіби бағдар беру практиктері үшін бейресми оқыту: жеке қызмет жеткізушілер кәсіби бағдарлау бойынша нарық қажеттіліктерін бақылайды және сол қажеттіліктерге сай өнім шығарады. Мысалы, Qazproftec кәсіптік бағдар берушілерге арналған «Білім беру ұйымындағы кәсіптік бағдар берудің заманауи технологиялары: кәсіби диагностика және қолдау» атты қысқа мерзімді курсын бастауды жоспарлап отыр (іске асыру қаржыландыруға байланысты). Курс 40 сағатқа созылады және оны онлайн режимінде өткізу жоспарланған. Курс заманауи мамандықтарға шолу, Қазақстандағы кәсіптік бағдар беру платформаларының түрлері, мектеп оқушыларының профильдік дайындықтары, бағалау тестілері, қашықтық режимінде кәсіптік бағдар беру тәсілдері, кәсіптік бағдар беруді қалай жүргізу керек, кәсіби өзін-өзі анықтаудың белсенді әдістері (жеке кәсіби дүниетанымын дамыту) және мүмкіндігі шектеулі жандарға кәсіптік бағдар беру әдісі секілді тақырыптарды қарастыратын болады. Оқу курсын білікті психологтар жүргізеді. Оқушылардың бейімділігін бағалауға және олардың білімі мен мансаптық жолын таңдауға көмектесуге ерекше назар аударылады. Бұл еңбек нарығының компоненттеріне және өнеркәсіппен байланыстарға қолданылмайды.

I ҚОСЫМША: ЕҢ ҮЗДІК ПРАКТИКАЛАРДЫҢ МЫСАЛДАРЫ

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ БАҒЫТЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҮШІН ҮЙЛЕСТІРУ МЕХАНИЗМІ

Бұл ережелер процестің жалпы сипаттамасын ұсынады, бірақ кәсіптік бағдар беру сапасын бақылау элементтерін қамтымайды. Бұл нұсқаулар процестің жалпы сипаттамасын ұсынады, бірақ кәсіптік бағдармен байланысты нақты сапа элементтерін қамтымайды.

Осы ережелерге сәйкес, жалпы білім беретін мектептердегі кәсіби бағдарлау келесі кезеңдерді қамтиды

- Білім беру жөніндегі жергілікті атқарушы орган кәсіптік бағдар беру жоспарын жасайды, мектептер мен оқушылардың тізімдерін даярлайды және осы тізімдерді жұмыспен қамту орталықтарына жібереді.
- Жұмыспен қамту орталықтары, қажет болған жағдайда, кәсіби бағдар берудің жеке провайдерлерімен қосалқы мердігерлік келісімшарт жасайды (мысалы, олар тестілеу қызметін бағалауды көбінесе аутсорсингке тапсырады).
- ӨКП студенттерді жұмысқа орналасу мүмкіндігі туралы ақпараттандыру үшін жергілікті бизнес мекемелерін тартуға көмектеседі.
- Жұмыспен қамту орталықтары және олардың қосалқы мердігерлері студенттерге бағалау тесттерін өткізеді.
- Жұмыспен қамту орталықтары мектептерге барады, онда оқушылар және олардың ата-аналармен кездесіп, еңбек нарығындағы жалпы жағдай, жұмыс орындарының келешегі, жалақы, білім беру және кәсіби оқыту мүмкіндіктері туралы ақпарат береді. ӨКП көмегімен олар жергілікті кәсіпкерлерді презентация жасауға және жұмыс орындарына баруды ұйымдастыруға тартады.
- ТКББ ұйымдары мен ЖОО білім беру және оқыту мүмкіндіктерін ұсыну үшін мектептерге барады.
- Тест нәтижелері дайын болғаннан кейін, нәтижелері екіұшты және мамандықтары туралы шешім қабылдамаған студенттердің тізімі жасалады, ал студенттер өз кезегінде жұмысқа орналасу үшін қысқа мерзімді оқыту курстарына жіберіледі.

Білім беру саласындағы жергілікті атқарушы органдар, жұмыспен қамту орталықтары, жалпы білім беретін мектептер, ТКББ, ӨКП үнемі бос жұмыс орындар бойынша жәрмеңкелер, ашық есік күндерін, орта мектеп оқушылары мен олардың ата-аналары үшін таңдалған мамандықтар мен жұмыс перспективалары туралы презентациялар өткізіп тұрады. Жәрмеңкелер жергілікті жұмыспен қамту және кәсіптік оқыту мүмкіндіктері туралы ақпарат беретін орын ретінде пайдаланылады.

Орта білім беру ұйымдарында оқушылардың кәсіби бағыттылығын диагностикалау және анықтау бойынша әдістемелік ұсыныстарға сәйкес, мектептердегі кәсіптік бағдар беру жүйесі кәсіби ақпарат, диагностика және консультациялардан тұрады. Іс-шаралар оқушыларға кеңес, еңбек нарығы туралы ақпарат беру және жұмыс берушілермен байланыс орнатуды қамтиды. Алайда, кәсіптік бағдар беруді жүзеге асыру жергілікті сипатқа ие және ауқымы мен сапасы бойынша әр түрлі.

Еңбек биржасының ақпараттық жүйесі

Еңбек нарығы туралы ақпарат қоғамға сандық еңбек биржасы ақпараттық жүйесі (E-Labor) арқылы қол жетімді. Бұл жүйені 2018 жылы Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі жанындағы Еңбек ресурстарын дамыту орталығы іске қосты.

Электронды еңбек ресурсының негізгі функциясы - халықты жұмыспен қамту, бос жұмыс орындары, түйіндемелер базасы және еңбек нарығы туралы ақпаратпен қамтамасыз ету. Еңбек министрлігі жұмысқа орналасу және мансапқа қатысты ақпараттың саны көбейіп, орталықсыздандырылып отырғанын мойындайды. Министрлік ақпаратқа қол жетімділікті жақсарту үшін заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана отырып, бос жұмыс орындарын жариялау, түйіндемелер базасы мен еңбек нарығы туралы ақпаратты қалпына келтіру және өзіне-өзі қызмет ету қағидатының негізінде көпшілікке қол жетімді ету үшін электрондық еңбек ресурсын құрды. Мемлекеттік жұмыспен қамту орталықтары мен олардың клиенттері жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін зерттей алатындай етіп, ақпараттық жүйе еңбек нарығының көптеген көлемді деректерін жинақтайды. Сонымен қатар, бұл ақпарат мамандық таңдау туралы ақпарат беру үшін пайдаланылуы мүмкін. Осылайша, бұл кәсіптік бағдар беру құралы болып табылады.

Е-Labor жұмыс іздеушілер, студенттер, жұмыс берушілер және жеке жалдау агенттіктері үшін ашық. Ресурс, сондай-ақ, мемлекеттік жұмыспен қамту орталықтарының жұмыс құралы болып табылады. Сайтта бағалау тесті бар. Өтініш беруші кәсіптік бағдар беру тестінен (Джим Барреттің тесті) өтіп, порталда тест нәтижелеріне сәйкес жұмыс таба алады. Ағда “Мамандықтар бойынша нұсқаулық” модулімен Е-Labor жүйесін нығайту жоспарлары бар. Бұл модуль негізгі кәсіптерге болжамды сұраныс, күтілетін жалақы ауқымдары, лауазымдық нұсқаулықтар, талап етілетін біліктіліктер, бос жұмыс орындары және мансаптық жоспарлау үшін ақпарат алу мүмкіндіктерін ұсынады.

II ҚОСЫМША: ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ

Халықты жұмыспен қамту туралы Заң (2016): https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38847468

Білім туралы Заң (7 шілде, 2020ж. жаңартылған):
https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747

Әлеуметтік және кәсіптік бағдар беру қағидаттары (14 маусым, 2016 ж. № 516):
<http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013938>

Орта білім беру ұйымдарында оқушылардың кәсіби бағыттылығын диагностикалау және анықтау бойынша әдістемелік ұсыныстар (Білім министрінің 2018 жылғы 19 желтоқсандағы No 692 бұйрығымен бекітілген Білім министрінің 2019 жылғы 15 сәуірдегі No 150 бұйрығына қосымша.): <https://nao.kz/loader/load/398>

Білім беру және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988>

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына жыл сайынғы жолдауы: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana

Қазақстан Республикасында орта білім мазмұнын жаңарту шеңберінде педагогикалық кадрлардың біліктілігін арттыру курстарына арналған білім беру бағдарламаларын бекіту туралы: <https://zakon.uchet.kz/rus/history/V1600013182/04.05.2020>

E-labour: <https://www.enbek.kz/ru>

Baghdar.kz: <https://bagdar.kz/ru/Proforientation>

Kasiptest.kz: <http://www.kasiptest.kz/>

Edtech: <http://www.edtech.kz/>